

„... empirická pozorování musí v každém jednotlivém případě vysledovat souvislosti společenského a politického uspořádání s výrobou, empiricky a beze vší mystifikace a spekulace.“

(K. Marx — B. Engels: *Německá ideologie*. Praha 1952, s. 23.)

Jestliže se v posledních letech v marxistické sociologii programově vracíme k základním teoretickým a metodologickým postulátům marxismu-leninismu, pak bychom si měli častěji a konkrétněji všimnout i „vědecké dílny“ klasiků. Tento dluh naší sociologie není samozřejmě možno splatit jednou statí.

V československé sociologii byly do jisté míry analyzovány metodologické aspekty některých prací V. I. Lenina. Zcela stranou a zatím bez povšimnutí však v tomto směru zůstává odkaz Karla Marxe a Bedřicha Engelse.

Nebylo by neúčelné, kdyby zejména ti, kteří jsou profesionálně orientováni na sociologická šetření, otevřeli diskusi na téma: učít se z díla klasiků — s cílem poznat metodologii sociálních výzkumů v pracích K. Marxe a B. Engelse. Nabízí se tu hned několik témat, jako např.:

- *Úloha historického materialismu pro Marxův sociální výzkum při práci na Kapitálu*
 - *Prospekt časopisu „Zrcadlo společnosti“ (Gesellschaftsspiegel — Organ zur Vertretung der besitzlosen Volksklassen und zur Beleuchtung der Gesellschaftlichen Zustände der Gegenwart) — měsíčník založený B. Engelsem a M. Hessem v r. 1845, který usiloval o spojení sociálního výzkumu s bojem za osvobození dělnické třídy*
 - *Marxův návrh sociálního výzkumu předložený I. internacionále na basilejském kongresu (1869)*
- Marx k tomuto návrhu napsal „... vel-

kou společenskou mezinárodní akcí je statistický průzkum postavení dělnické třídy.“¹ Kongres I. internacionály zařadil Marxovu instrukci k provedení výzkumu do *Všeobecných stanov* a vyzval dělníky v Evropě a Spojených státech amerických, aby spolupracovali při shromažďování empirických údajů o dělnické třídě. Základní verze dotazníku byla upravena podle místních potřeb.

- *Dělnická anketa z r. 1880 — nejrozsáhlejší výzkumný dokument vypracovaný Marxem*

Cílem ankety, obsahující 100 otázek, byl výzkum postavení dělnické třídy ve Francii, realizace úsilí „... přesně a spolehlivě znát podmínky, v nichž pracuje a žije dělnická třída, třída, které patří budoucnost“.²

V této anketě, podobně jako ve všech ostatních výzkumných akcích organizovaných Marxem a Engelsem, byly úzce spojovány teoretické a prakticko-politické úkoly. Celý rozsáhlý několikastránkový text ankety byl v plném znění přeložen do češtiny.³

Skutečnost, že Bedřich Engels a Karel Marx byli nejen iniciátoři, ale i bezprostředními organizátory sociálních výzkumů, není překvapující. V určité situaci to je základní předpoklad rozvoje teoretické práce a jediná cesta, jak lze adekvátně reagovat na potřeby praktického hnutí.

Engels i Marx věnovali obrovské úsilí tomu, aby získali všestranný obraz o zkou-

¹ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 16, Praha 1965, s. 222.

² Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 19, Praha 1966, s. 595.

³ Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 19, Praha 1966, s. 251—258.

maném jevu, který — doplněn o přímý styk se zkoumanou společností — jim umožňoval dosáhnout přesného a pravdivého poznání stavu věci. Výzkumy umožnily Marxovi a Engelsovi ukázat pravdivou tvář kapitalistické společnosti, odhalit zdroje vykořisťování a bíd, ukázat cesty boje, cesty k osvobození, které vedly k socialistické revoluci.

Sociologický výzkum v podmínkách života socialistické společnosti slouží samozřejmě jiným cílům. *Požadavek osvojit si odkaz klasiků v této oblasti je však pro marxistickou sociologii v Československu dnes aktuální více než kdykoli v minulosti.*

* * *

Soudím, že novou etapu společenského výzkumu vůbec představuje Engelsova práce *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Engels se v ní dovedl s velkou precizností soustředit na specifické, mnohdy i poměrně značně dílčí procesy, které se realizují vždy v určitých sociálních podmínkách. Od poznání těchto jednotlivostí krok za krokem přistupoval k rekonstrukci celku. Jeho výzkumy tedy směřují od analýzy „dílečích“, „parciálních“ problémů k objasnění jejich úlohy a místa v systému daných společenských vztahů. Analýza tohoto „dílečho“, „parciálního“ hovoří jednoznačnou řečí: dané výrobní vztahy musí znovu a znovu (samozřejmě v různých obměnách a modifikacích) reprodukovat dané problémy.

Sovětský sociolog A. G. Zdravomyslov upozorňuje, že stejný přístup nacházíme i u K. Marxe, který svou kritickou analýzu kapitalistické společnosti zahájil zkoumáním parlamentních debat, v nichž se velmi výrazně odrážela sociální problematika tehdejšího Německa, studoval a analyzoval zákony o krádežích dřeva, situaci moselských dělníků, důsledky cenzurních opatření regulujících výrobu atd.

Podobně, říká A. G. Zdravomyslov, je tomu u Lenina v práci *Vývoj kapitalismu v Rusku*. Lenin rovněž nejprve analyzoval reálnou sociální problematiku související se změnami postavení mas v podmínkách rozvíjejícího se kapitalismu. ... reprodukování systému na základě analýzy problé-

mů, které vyvolává, je všeobecný metodologický princip systémového přístupu. Opačný postup konstruování problémů na základě zadaného schématu je nevědecký a neodpovídá marxistické sociologické tradici.⁴

Tato studie si neklade za cíl analyzovat cestu od empirie k historickému materialismu, sledovat složité vzájemné vazby obou, zkoumat krajnosti, jakými jsou deskriptivní empirismus a spekulativní abstraktivismus. Sleduje-li odkaz klasiků marxistický sociolog, nemůže nevidět, že Engels, stejně jako Marx, začíná svůj výzkum společností analýzou a studiem faktů.

Lenin o tom napsal, že obrovský krok vpřed záležel právě v tom, že se zanechalo všech úvah o společnosti a pokroku vůbec a postupně, krok za krokem byla provedena vědecká analýza jedné společnosti — společnosti kapitalistické.⁵

V. I. Lenin nekompromisně polemizoval s Michajlovským, když ukazoval beznadějnou metafyzičnost těch, kteří začínají svou analýzu otázkami: „Co je společnost, co je pokrok vůbec?“ apod. „Dokud se nedovedli pustit do studia faktů, stále si vymýšleli a priori všeobecné teorie, které zůstávaly neplodnými ...“⁶ Ve *Filosofických sešitech* je marxistická koncepce přesně charakterizována takto: „Od živého nazírání k abstraktnímu myšlení a od něho k praxi — taková je dialektická cesta poznání *pravdy*, poznání objektivní reality.“⁷

Oblast studia faktů je právě tou oblastí, kde se buržoazní sociologii podařilo v minulosti leccos zkomplikovat.

„Společenské činy osobností — tj. sociální fakty“ (Lenin) nelze studovat tak, že budou stírány hranice mezi jejich kvalitou objektivně existujících jevů materiálního života a jejich kvalitou forem společenského vědomí.

Podobně „míchání“ jednoho s druhým mělo vždycky závažné metodologické důsledky — oblast společenského vědomí byla např. posuzována jako zcela anonymní apod.

Nebudeme na tomto místě otevírat komplex velmi aktuálních otázek, kterým jsme se věnovali při jiné příležitosti.⁸

⁴ Zdravomyslov, A. G.: *Metodológia a procedúry sociologického výskumu*. Bratislava 1972, s. 36.

⁵ Lenin, V. I.: *Kdo jsou přátelé lidu*. In: *Spisy* 1. Praha 1951, s. 152—153.

⁶ Lenin, V. I.: *Tamtéž*, s. 422.

⁷ Lenin, V. I.: *Filosofické sešity*. Praha 1953, s. 140.

⁸ Viz Sirácky, A. — Rychtařík, K.: *Poznávat obec-*

né i specifické. Nová mysl, 1972, č. 6, s. 809—816. Sirácky, A. — Rychtařík, K.: *Diskusní problémy struktury marxistické sociologické teorie*. Sociologický časopis 7, 1971, č. 6, s. 577—589.

Sirácky, A. — Rychtařík, K.: *Empirická poznání a teoretická zobecnění v marxistické sociologii*. Tvorba 1972, č. 1, s. 13.

Má-li být překonána rovina idiografického empirismu, v němž je popis jednotlivých faktů spojen s neschopností jejich výkladu, musí být vedena prizmatem takových přístupů, v nichž fakta nejsou závislá na poznání a v nichž je respektován rozdíl mezi společenským vědomím a společenským bytím.

Proti idiografickému popisu „nomotetická operace“ (jež zákonitosti jevů vysvětluje jejich kauzalitou) analyzuje sociální fakty, činy, události atd. nikoli izolovaně, ale ve vztazích k určujícím souvislostem, s cílem poznat vzájemnou podmíněnost věcí a jevů.

Stokrát platí, že „každý sociologický výzkum, každé empirické zkoumání sociálního světa lidí vychází z určitého pojetí tohoto světa, z určitých „prvotních předpokladů“ o tomto světě, o společnosti, lidech a o určitých vztazích mezi nimi“.⁹

Sledujeme-li základní díla klasiků marxismu-leninismu, zjišťujeme, že toto pojetí je koncepčním krédem, předpokladem, z něhož se odvíjí nit k odhalení podstaty a zákonů zkoumaných jevů, k vymezení korelací. Je to prvý, základní, jediné reálné možný předpoklad, krok na cestě, která vede od smyslově konkrétního k racionálně abstraktnímu, k teoretickým momentům poznání. Je to cesta, která vede k poznání podstaty určitého řádu.

Přední bulharský filosof a sociolog Ž. Ošavkov ukazuje, že shromažďování empirického materiálu a plnění onoho předpokladu je možno zajistit různými způsoby.¹⁰

V detailní analýze, kdy potřebujeme koncentrovat určitý *reprezentativní materiál* (jenž by složením reprezentoval rozsáhlejší a adekvátní skutečnosti), se konkrétní výzkum stává zpravidla jediné možným způsobem shromažďování faktického materiálu. Schopnost poznávat, analyzovat, předvídat a adekvátně řešit narůstající společenské konflikty, možnost včas reagovat na dílčí nesnáze tak, aby se nestaly těžko léčitelnou chorobou, může být do značné míry zajištěna právě bezprostřed-

ním a konkrétním výzkumem společenské problematiky.

Ne náhodou se klasikové marxismu-leninismu zajímali o tuto formu poznávání společenské skutečnosti a využívali ji. Všimněme si stručně a spíše informativně, jak k problematice sociálních výzkumů přistupoval B. Engels.

Jedinečným příkladem konkrétně historického přístupu je Engelsovo sociologické dílo *Postavení dělnické třídy v Anglii*.

V jedné ze svých posledních prací podnikl J. Szczepański namáhavou, nelehkou, ale pro posouzení problematiky metodologie sociálních výzkumů v pracích zakladatelů marxismu velmi důležitou exkurzi. Studoval dostupnou a rozsáhlou anglickou literaturu z druhé poloviny osmnáctého století a z prvních desetiletí devatenáctého století. Soustředil se zejména na práce, které jsou věnovány, jak říká, „dělnickým záležitostem“, problematice sociálního výzkumu v období, kdy v procesu průmyslové revoluce vzniká v Anglii nejen moderní buržoasie, ale i „proletariát, třída moderních dělníků, kteří mohou existovat jen tehdy, když nalézají práci... pokud jejich práce rozmnožuje kapitál“.¹¹

V tomto období je organizován výzkum, vznikají sociální teorie, rozvíjejí se „sociální a politické techniky“, jejichž smyslem je upevnit a zdůvodnit kapitalismus. Szczepański ukazuje na výzkumné pokusy těch myslitelů, kteří konstruovali metafyzickou vědu o společnosti (Comte aj.), a na pokusy různých filantropů, zpravidla čestných a ušlechtilých lidí, kteří se v této době stávají doslova průkopníky v oblasti metod a technik sociálních výzkumů.¹²

Pokusy filantropů, lékařů a sociálních reformátorů popsat pauperismus a bídné postavení pracujících tříd plnily zpravidla velmi rozpornou, ale vždy třídní úlohu.

Na jedné straně různé eseje o chudých, o bídě dělníků a nemorálnostech ponižování a vykořisťování, o ukrutnostech továrního systému anglické společnosti pomáhaly rozvíjet socialistické doktríny a

⁹ Sirácky, A. — Rychtařík, K.: *Poznávat obecně i specifické*. Nová mysl, 1972, č. 6, s. 815.

¹⁰ Uvádí tyto:

- 1) využívání a shromažďování materiálů, které byly získány jinými společenskými vědami;
- 2) využívání materiálů, které byly v procesu prakticko-organizačnické a řídicí práce a činnosti získány státními, hospodářsko-stranickými a jinými orgány;
- 3) shromažďování na základě bezprostředního zkou-

mání reality společenské skutečnosti příslušnou vědou, podle specifiky jejího předmětu.

(K těmto otázkám viz Ošavkov, Z.: *Sociologijata kato nauka*. Sofia 1970, s. 140.

¹¹ Marx, K. — Engels, B.: *Komunistický manifest*. vybrané spisy I, Praha 1950, s. 32.

¹² Szczepański, J.: *Zagadnienia metodologii badań społecznych w niektórych pracach Marxa i Engelsa*. In: *Odmiany czasu teraźniejszego*, s. 503–533.

formovat revoluční dělnické hnutí. Jejich slabostí však bylo, že se nejčastěji omezovaly na zjištění postavení dělníků, aniž hledaly příčiny tohoto postavení. Socialisticko-utopistická literatura sice demaskovala a obžalovávala kapitalistický řád, někdy více, jindy méně ukazovala, že příčinou veškerého sociálního zla je právě tento řád, ale nedokázala vysvětlit, resp. nebyla schopna odhalit příčiny tohoto stavu.

Na druhé straně existovaly přehledné statistické údaje a fakty získané sociálním výzkumem. Byly zpracovávány proto, aby se hledaly přijatelné způsoby „likvidace dělnické otázky“ a cesty omezení vlivu socialistického hnutí.

Metoda přístupu byla jasná — zjistit stav, ale nehledat příčiny v režimu, nezabývat se hledáním východisek a způsoby řešení tohoto stavu. Šlo především o to, aby výzkumem dělnické otázky nebyly „komplikovány“ základy kapitalistického řádu. Sociální skutečnosti doby vzbuzovaly u buržoazie neklid. A tak jedni psali o „nebezpečných třídách“, druhí vydávali knihy, které tyto nebezpečné třídy poučovaly o jejich povinnostech, o nutnosti skromnosti, střídmosti, zdrženlivosti, prostoty a morálního zdokonalování. Jedni ani druhí zpravidla neopomenuli pokárát dělníky za jejich zášť k buržoazii.

Seznam svým způsobem zajímavých a mnohdy i cenných prací věnovaných této problematice představuje desítky a snad i stovky titulů.¹³

Cím se liší Engelsovo dílo? Proč můžeme označit jeho práci za novou etapu společenského výzkumu? Nejsme snad a priori „v zajetí úcty“ k člověku, jehož životnímu dílu se dostalo nejvyššího ocenění tím, že lidstvo vede zápas za jeho naplnění?

Nejde o „předpojatost“, ale o fakt, že ve srovnání se všemi ostatními sociálními výzkumy druhé poloviny XVIII. století a prvních desetiletí XIX. století Engels „hraje na jinou klaviaturu“. B. Engels klade svůj sociální výzkum dělnické třídy Anglie do zcela odlišných metodologických poloh.

Dříve prováděná šetření s různou mírou serióznosti zjišťovala stav — řečeno v dnešní terminologii: shromažďovala, kvantifikovala množství údajů, aniž hledala skutečné sociální příčiny, aniž zkoumala determinanty daného stavu. A pokud byly determinanty hledány, pak ve zcela po-

družných, méně podstatných, okrajových a neurčujících příčinách.

Osudem četných filantropicky laděných pokusů bylo ztroskotání na neschopnosti ukázat právě příčiny a reálná východiska z tohoto stavu.

Na těchto skutečnostech nic nemění fakt, že do doby, než přistoupil B. Engels k napsání své práce, byl sociální výzkum v Anglii značně rozsáhlý, dalo by se říci i značně vyspělý. Mnozí ve svém „sběru sociálního materiálu“ používali anket, zpráv parlamentních zpravodajů i vládních komisí a soustředili obšírný materiál, který — jak plasticky ukazuje právě B. Engels — je otřesným obrazem bídy, ponížení a utrpení člověka a bezvýchodnosti jeho situace. Jaký paradox! Bylo to v době, kdy Anglie byla jednou z nejbohatších zemí v Evropě.

Nelze než souhlasit se stanoviskem J. Szczepepańskiego, že předmarxistický výzkum ani u autorů filantropicky orientovaných (tento termín bychom neměli vzhledem k dané konkrétně historické situaci přijímat jen pejorativně) nikdy nepronikl ke skutečným příčinám stavu zkoumané skutečnosti. Třídy byly chápány jako seskupení daná charakterem a způsobem vykonané práce, nebyly pochopeny zákonitosti výrobních sil a výrobních vztahů a společensko-ekonomických formací.

Představa o tom, jak napravit, jak učinit postavení pracujících „robotézů“ přijatelné, byla spojována výhradně s iluzemi filantropů a s přeceňováním možností dílčích reforem.

Tato zjištění nám nyní dávají určitou možnost všimnout si Engelsovy práce a ocenit ji ze dvou hledisek.

Za prvé se budeme věnovat takřikajíc technické stránce věci. Všimneme si, jakým způsobem je získáván empirický materiál, s nímž pracuje B. Engels.

Teprve potom se pokusíme naznačit, jakou úlohu přijímají Engelsovy metodologické přístupy v interpretaci a zpracování shromážděného materiálu.

V podtitulu své knihy B. Engels napsal: „... podle vlastního pozorování a autentických pramenů.“

Kniha byla napsána v zimě 1844–1845 a vyšla v září 1845. Engelsovi bylo 24 let, když se rozhodl věnovat problematice, o které říká, že je v dané chvíli základem a východiskem všech dnešních sociálních

¹³ Viz např. J. Szczepepański: Cit. stať, s. 511–514.

hnutí, původně jen jednu kapitolu. Skutečný rozsah práce však mnohonásobně překonal tento předpoklad.

Engelsův výzkum není několikadenním výletem do dělnických čtvrtí. V předmluvě knihy čteme:

„Po jedenadvacet měsíců jsem měl příležitost z vlastního názoru a z osobního styku poznat zblízka anglický proletariát, jeho snahy, jeho strasti a jeho radosti a také doplnit svůj názor z nezbytných autentických pramenů. Co jsem viděl, slyšel a četl, je zpracováno v tomto spisu.“¹⁴ Na jiném místě, když skládá svůj hold dělnické třídě Velké Británie, dodává: „... pokusil jsem se vykreslit svým německým krajanům věrný obraz, jak žijete, jaké jsou vaše strasti a boje, vaše naděje a vyhlídky.“¹⁵

Všimněme si nejprve, *jakých autentických pramenů B. Engels používá a jak s nimi pracuje.*

Je snad zbytečné připomínat, že ve čtyřicátých letech minulého století neměl Engels k dispozici výzkumný ústav, týmy sociologů a statistiků, výpočetní techniku, kolektivy profesionálních spolupracovníků, centrum, jež by mu zabezpečilo kvantifikaci údajů, pro jejichž sběr se rozhodl, apod.

Podívejme se však, jak za této situace shromažďuje potřebný empirický materiál a jakými způsoby to činí.

Jedním ze základních zdrojů analýzy je *reinterpretace dostupných statistických materiálů.*

Statistické materiály jsou důležitým pramenem, i když měšťácká společnost tyto dokumenty shromažďovala samozřejmě pro jiné účely.

Např. v letech 1836–1843 vycházejí postupně 3 díly oficiálních pramenů, které podávají informaci o průmyslovém převratu ve Velké Británii. Engels si je vědom (a ve své poznámce k vydání z roku 1892 to připomíná), že použitý oficiální dokument je v jednotlivostech nepřesný.

Přesto mu však umožňuje získat řadu údajů o změnách, které v třídním složení anglické společnosti způsobuje zdokonalený strojový systém výroby v bavlnářském průmyslu, a jak souvisí tato skutečnost s obrovským přírůstkem obyvatelstva v některých oblastech Anglie.

Engels na mnoha indikátorech ukazuje, jak v průběhu tří desetiletí dochází k masovému přeskupování obyvatelstva, k sociálnímu pohybu, jehož důsledkem je mimo jiné velká koncentrace lidí v průmyslových oblastech.

Tak např. Leeds vyrostl z 53 000 obyvatel v r. 1801 na 123 000 obyvatel v r. 1831; Birmingham ze 73 000 v r. 1801 na 200 000 v r. 1844; Sheffield ze 46 000 obyvatel v r. 1801 na 110 000 obyvatel v r. 1844; Halifax ze 63 000 obyvatel v r. 1801 na 110 000 obyvatel v r. 1844; Bradford z 29 000 obyvatel v r. 1801 na 77 000 obyvatel v r. 1844.

Konstatování, že Engels koncentruje a vyhodnocuje stovky podobných údajů, nijak nepřehání. V tomto případě jde o fakty, jež jsou spojeny s produkcí železných výrobků, s výrobou železa, uhlí a s počtem obyvatel, kteří se soustřeďují do nově vznikajících průmyslových středisek.

Statistické údaje mohou být srozměnitelné a významné jen pro toho, kdo dokáže nalézt a ukázat korelace a souvislosti. A tak zatímco pro někoho byly statistikou soustředěné údaje např. o fyzickém věku mrtvou faktickou tabulkových přehledů. Engelsovi umožňovaly posoudit situaci dělnictva pracujícího v dolech, pod zemí i na povrchu, situaci žen a mužů různého věku, dětí atd.

Zkonkrétněním oficiálních statistik byly *zprávy policejních soudů*, které popisovaly případy hladu, bíd a úpadku v jednotlivých průmyslových oblastech. O životních podmínkách vůbec vypovídaly záznamy *inspektorátů robotáren*, v nichž bylo možno dočíst se o tom, jak bydlí lidé v jednotlivých částech města, ulicích a domech Edinburghu, Dublinu a jinde.

Při analýze těchto materiálů Engels nikdy nevystupoval jako chladný statistik, ale vždy jako vášnivý žalobce, který dovedl využít legalitu *parlamentní zprávy* a ukázat na skutečnosti, které musel přiznat vládní komisař vyšetřující, v jakých poměrech žijí a pracují ruční tkalci, barvíři, skláři atd. Nejednou citoval Engels otřesná sdělení, publikovaná občas londýnským časopisem *Times*.

Nenahraditelným zdrojem poznatků bylo Engelsovo *přímé pozorování*, vlastní pobyt mezi pracujícími, styk s dělnictvem, poznání, jak žijí lidé např. v takových po-

¹⁴ Engels, B.: *Postavení dělnické třídy v Anglii*. Praha 1950, s. 17.

¹⁵ Engels, B.: Citované dílo, s. 20.

věstných čtvrtích, jakou bylo londýnské „Krkavčí hnízdo“ (Rookery St. Giles).

Vedle přímého pozorování byl snad nejčastěji použitou technikou Engelsova terénního sběru informací *rozhovor*. Ve své zaměřenosti (nositel výzkumu ví přesně, co chce rozhovorem získat) i ve své systematickosti (plánovitě, věcně uspořádanosti ve vztahu k jednotlivým analyzovaným problémům) byl rozhovor způsobem, kterým Engels poznával nové fakty, ověřoval a upřesňoval staré, známé fakty a zkonkrétnoval poznatky získané z údajů statistik.

Ve *vzkazu dělnické třídy Velké Británie*, který napsal v březnu 1845 v Barmenu (Rýnské Prusko) v souvislosti s potřebou pozorovat všední život dělníků a porozprávět s nimi, říká: „Počínal jsem si takto: vzdal jsem se společnosti a hostin, portského a šampaňského a věnoval jsem své volné chvíle téměř výhradně styku s prostými dělníky; jsem zároveň šťasten i hrdý, že jsem tak jednal. Šťasten, protože jsem tímto způsobem strávil mnohou radostnou chvíli, poznávaje skutečný život, mnohou chvíli, která by jinak byla utracena v konvenčním hovoru a únavné etiketě. Hrdý, protože jsem takto získal příležitost přispět, aby se dostalo spravedlnosti potlačené a pomlouvané třídě, která přes všechny své chyby a při všech nevýhodách svého postavení získává úctu každého, až snad na anglického vydrhiducha. Hrdý také na to, že jsem tímto způsobem hájil anglický lid před rostoucím opovržením, jež bylo na pevnině nevyhnutelným následkem brutálně sobecké politiky a vůbec vystupování vaší vládnoucí buržoazie.“¹⁶

Žádné zprávy statistické společnosti ani sebevíce filantropicky laděné parlamentní stížnosti nemohly nahradit osobní poznání, vtisknout do vědomí ona nesmazatelná a otřesná zjištění, která Engelse provázela, když poznával dělnické byty, důsledky, k nimž vedl život v nově postavených dělnických ulicích, jež vznikaly v systému takzvaných dělnických kotází. Ze zdánlivě nevinné akce — postavit byty pro zaměstnance — se stal hanebný obchod na účet dělníků. A nejen to. Kotážový systém dával „podle zákona“ továrníkovi moc, kterou využíval při všech sporech s dělnictvem —

moc vystěhovat či propustit dělníky, zvýšit nájemné atd.

Velká hornická stávka z roku 1844 trvala déle než čtyři měsíce, a přesto díky vynikající solidaritě havířů neměli majitelé dolů vyhlídky na úspěch. Až si vzpomněli na kotážový systém; „...do týdne bylo všech čtyřicet tisíc vyhozeno na dlažbu. Toto opatření bylo provedeno přímo barsky. Nemocní a slabí, starci a kojenci, ba i rodící ženy byly vyhnány z postelí a naházeni do příkopů...“¹⁷

Při takovémto „pozorování“ Engels nepřehlíží ani způsoby zásobování, případy „falšování potravin“ a úroveň stravování, jehož důsledkem je pomalé umírání hladem. Nerozpakuje se ukázat na skutečnosti spojené s problémem alkoholismu: „...i ubožák musí mít nějaké potěšení, a protože jej společnost ze všech ostatních vyloučila — jde a pije kořalku. Kořalka je to jediné, co mu činí život snesitelným... a proto se také spíjí kořalkou až do nemoty.“¹⁸

Engels, ukazující tragédie spojené s pokusem, kterému musí vzdorovat anglický dělník, se nerozpakuje odsoudit společnost, jež produkuje příčiny tohoto zla. Na rozdíl od napomínajících filantropů pro něho „opilství přestalo být neřestí, za niž můžeme neřestného člověka činit odpovědným, stává se přírodním jevem, nutným a nevyhnutelným důsledkem určitých podmínek působících na objekt bez vůle — aspoň vůči těmto pomínkám. Ti, kteří učinili z dělníka pouhý objekt, ti jsou odpovědní.“¹⁹

Osobní poznání, spojené s údaji, jež poskytl *oficiální zprávy například předních lékařů Anglie*, umožňují poznat příčiny vleklých infekčních onemocnění a značně vysoké úmrtnosti některých sociálních skupin. Například statistika lékaře P. H. Hollanda z Manchesteru sleduje úmrtnost obyvatel, které je rozděleno do tří tříd. Určujícím pro zařazení do jednotlivých tříd je, v jakých — z hlediska vybavení, udržování bezpečnostních zařízení apod. — a) ulicích a b) domech obyvatelstvo žije.

Tak jsou soustředěny fakty, které umožňují vyslovit se k problematice věku jednotlivých sociálních vrstev a tříd. V této souvislosti se ukazuje, že v ulicích „druhé třídy“ je o 18 % a v ulicích „třetí třídy“

¹⁶ Engels, B.: Citované dílo, s. 20.

¹⁷ Engels, B.: Citované dílo, s. 234.

¹⁸ Engels, B.: Citované dílo, s. 99.

¹⁹ Engels, B.: Citované dílo, s. 108.

o 68 %(!) vyšší úmrtnost než v ulicích „první třídy“.

Podobná svědectví vydává korelace mezi úmrtností a „vybaveností“ některých domů.

V domech „druhé třídy“ je úmrtnost o 31 % vyšší a v domech „třetí třídy“ o 78 % vyšší(!) než v domech první třídy.

V komentování těchto skutečností neváhá Engels citovat poznámku představitelů majetných: „Když shledáme, že je úmrtnost v některých ulicích čtyřikrát větší než v jiných a v celých třídách ulic dvakrát vyšší než v jiných třídách... nemůžeme se ubránit závěru, že jsou masy našich spoluobčanů, stovky našich nejbližších sousedů každoročně zabíjeny proto, že se nečiní ani nejběžnější bezpečnostní opatření.“²⁰

Otrěsná jsou svědectví o procentech úmrtnosti nemluvnat. Engels využívá statistické materiály o životě v Manchesteru a parlamentní zprávy o úmrtnosti nemluvnat a dětí. Ty jsou nejméně schopny odolat zhoubným vlivům společenských podmínek. Tak například v Manchesteru umírá přes 57 % dělnických dětí před dosažením pěti roků. Z „vyšších vrstev“ umírá přes 20 % dětí, přičemž průměrná úmrtnost dětí venkovských okresů činí asi 32 %.

O tom píše „hlavní autority pro statistiku v Manchesteru a buržoazie to všechno čte denně v novinách a nestará se o to. Nebude si však také moci stěžovat, když ji, právě na základě uvedených oficiálních i neoficiálních zpráv, jež musí znát, přímo obviním ze sociální vraždy. Buď ať se postará o nápravu tohoto strašného stavu, nebo ať odevzdá správu zájmu celku do rukou dělnické třídy.“²¹

Jinde je osobní pozorování spojeno se statistikou kriminality, která dokazuje, že skoro všechny zločiny byly spáchány těmi, kteří se rekrutovali z řad proletariátu. Konkrétní případy o krádeži, přepadení policie, odložení narozeného dítěte apod. se dostávaly Engelsovi do rukou i prostřednictvím *Timesů*.

Nerespektování sociálního řádu vyniká nejjasněji v extrému zločinnosti. Engels však nemedituje nad důsledky, ale hledá příčiny. „Třída, o jejíž vzdělání se nikdo nestará, která je vydána na pospas všem možným náhodám, která nezná existenční

jistoty, jaké důvody, jaký zájem může mít o to, aby předvídala, aby vedla „solidní“ život... Třída, která musí nést všechny nevýhody sociálního řádu, aniž má něco z jeho výhod, třída, již tento sociální řád připadá pouze nepřátelský — od takové třídy se ještě žádá, aby tento sociální řád respektovala?“²²

Engels se tedy nezabývá nejprve otázkou „postavení dělnické třídy v Anglii vůbec“, ale k zobecňujícím závěrům se dostává cestou konkrétního sběru faktů, jejich posouzením, uvedením do podmiňujících závislostí a hledáním vzájemných vazeb vně i uvnitř jednotlivých částí dělnické třídy. Samostatně se věnuje různým skupinám proletariátu. Z analýzy mu vyplývá „určité pořadí“ vzniku těchto skupin. Všimá si mnoha specifíků života příslušníků dělnické třídy, kteří působí v různých odvětvích průmyslové výroby, a současně ukazuje ono obecné, základní určující, čím jsou tyto skupiny proletariátu spojeny ve třídu.

A tak ne náhodou má v Engelsově práci relativně samostatné místo průmyslový proletariát. Průmyslový proletariát, „tovární dělníci“, jak píše Engels, „tyto nejstarší děti průmyslové revoluce, byli od počátku až podnes jádrem dělnického hnutí...“²³ To je nejpočetnější, nejstarší, nejinteligentnější a nejenergičtější, a proto také buržoazii nejvíce nenáviděná část dělnické třídy.

V analýze jednotlivých pracovních odvětví (v analýze situace továrních dělníků v užším smyslu) využívá práce uznávaného vůdce chartistů Jamese Leache.²⁴

Leache, pracujícího dlouhá léta v různých průmyslových odvětvích, považoval Engels za řádného, z hlediska zájmu dělnické třídy spolehlivého a zdatného člověka, který měl ve svém postavení k dispozici rozsáhlé podrobnosti o různých továrních odvětvích. Z údajů, které sbírali sami dělníci, sestavil tabulky zaměstnanosti a změn v zaměstnanosti, jež nastávaly pod vlivem zavádění nových technických zařízení.

Se skutečností, že představitelé dělnické třídy se sami podílejí na sběru potřebného empirického materiálu, se setkáváme (samozřejmě už v dosti odlišné podobě) ještě jednou, a sice v době, kdy K. Marx působí v řadách funkcionářů I. internacionály.

B. Engels tedy přistupuje k analýze jednotlivých pracovních odvětví, jakými bylo např. punčochářství (tehdy nejhůře placené odvětví), sleduje situaci, do které se

²⁰ Engels, B.: Citované dílo, s. 111.

²¹ Engels, B.: Citované dílo, s. 113.

²² Engels, B.: Citované dílo, s. 130.

²³ Engels, B.: Citované dílo, s. 37.

²⁴ Největšího rozmachu dosáhl chartismus ve 30. a 40. letech. Jeho nejradikálnější křídlo bylo pod silným vlivem B. Engelse a později i K. Marxe.

dostávají barviři, tkalci hedvábí, ale i skláři a švadleny.

Nemálo místa věnuje i hornickému proletariátu. Ne náhodou. Údaje o sčítání lidu ukazovaly totiž v té době na značný růst počtu obyvatel v oblastech uhelného a železářského průmyslu. Proto Engelse zajímají jednotlivé věkové kategorie horníků, mužů i ženy pracující pod zemí i na povrchu atd. Poměrně přesné údaje o průměrném věku anglického obyvatelstva sleduje právě ve vztahu k této části dělnické třídy. Při této příležitosti dešifruje *různé úřední zprávy* o těch, které zastihla smrt „nešťastnou náhodou“. Všimá si i mnoha dalších trampot hornického lidu, mezi něž patří například šejdiřský pokutový systém, který umožňuje dozorcům libovůli při stanovení výše pokut, při zaznamenávání vykonané práce a který je tak neomezenou mocí nad mzdou.

Podobným způsobem Engels analyzuje i zemědělský proletariát, jehož život je drásán statisíci do nebe volajícími případy hanebnosti. „Kdyby bůh trestal za zločiny tak, jako trestá člověk člověka za chudobu, pak běda synům Adamovým!“²⁵

Pokusme se nyní o určité shrnutí této „technické stránky“ výzkumu B. Engelse.

Ve všech svých teoretických pracích Engels dovedně využívá a uplatňuje materiály shromážděné v různých disciplínách, především pak ve statistice, v demografických analýzách, v medicíně apod. Nerozpakuje se při vědecké reinterpretaci využívat různých zpráv správního aparátu buržoazie — dokumenty parlamentních zpravodajů počínaje a zprávami policejních soudů konče. V jednotlivých případech využívá dokumentů, které zveřejňuje buržoazní tisk, a dopisů dělníků.

Engels se však nespokojuje těmito materiály. Potřebuje informace o určité, konkrétní struktuře, které v detailní analýze zkoumá a odhaluje svět sociálních vazeb dané sféry společenského života.

V analýze přistupuje ke spojení všech získaných informací ve smyslu potřeb jednoho cíle, „jedné nomenklatury“.

Bezprostředně tedy zkoumá realitu — moderní sociologii řečeno — vlastním zúčastněným pozorováním a prostřednictvím rozhovorů, které mají neformální, skupinový či individuální, zpravidla nestandardizovaný (volný) charakter.

Engels po dlouhou dobu v blízkém, osobním styku poznává strasti, bolesti i chvíle radosti anglického proletariátu. *Využívá, kombinuje a spojuje všechny v dané chvíli a společenské situaci efektivní způsoby térenního sběru informací.*

* * *

Pokusme se nyní naznačit to nejpodstatnější — *způsob interpretace získaného materiálu.*

Získané empirické poznatky kreslily obraz drastických situací, ale i scénu velkého společenského dramatu. Materiály soustředěné Engelsem byly průkazným dokumentem o narůstajících společenských rozdílech. Sociální diferenciace se stávala naprosto zřejmou. Nikdy však nebyla chápána jako historicky se utvářející třídní protiklad, ale spíše jako komplex určitých společenských seskupení, daných způsobem práce, charakterem pracovní činnosti, způsobem života té které části obyvatelstva apod.

Z hlediska předcházejícího společenského výzkumu představuje Engelseva práce o postavení dělnické třídy zcela novou kvalitu. Právem proto může být označena za novou etapu ve společenském výzkumu. Nejde tu jenom o rozsah, v jakém je koncentrován komplexní, ale i velmi detailní materiál. Engels o tom na jednom místě píše: „... tam, kde jde o velké výsledky, kde se skutečnosti shrnují v zásady, kde se nemá ličit postavení jednotlivých malých vrstev národa, nýbrž vzájemný poměr celých tříd, jsou fakta naprosto nutná.“²⁶ Tento požadavek naplnil zcela a beze zbytku skutečně reprezentativním způsobem. A nejen to, *Engelseva práce představuje především nový metodologický přístup ke studované problematice, nový přístup k interpretaci získaného materiálu. Od samého počátku neusiluje Engels — na rozdíl od svých předchůdců — o to, aby byl pořízen pouze přesný popis daného stavu. Nejde mu o pouhé sebrání zajímavého a případně značně atraktivního materiálu. Engelsem sebraný materiál je uspořádán podle určitých kritérií. Ta jsou rozhodující pro jeho selekci a zejména pro interpretaci, a to ať už ve vztahu k dílčím, partiálním otázkám, nebo ve vztahu k celku, jenž má svá vývojová pravidla a podstatné, určující tendence, ale i méně podstatné, avšak vždy tak či onak korelující závislosti.*

²⁵ Engels, B.: Citované dílo, s. 262.

²⁶ Engels, B.: Citované dílo, s. 275.

Engels koncipuje svůj výzkum s jasným cílem — nalézt závislosti mezi popsanými skutečnostmi, poznat zákonitosti, nalézt teoretická řešení daných historických problémů. Od samého počátku je tedy celá Engelsova práce vědomě zaměřena na řešení problematiky, která má nejen teoretickou, ale i prakticko-politickou závažnost.

Na rozdíl od těch, kteří ve své teoretické produkci reprezentovali zájmy buržoazie, a na rozdíl od mnohdy osobně čestných, ale naivních a nereálných filantropizujících snů provádí zcela odlišné řazení a zcela odlišný ideologický výběr faktického materiálu.

Každý, kdo pracuje s empirickým materiálem, přistupuje k tomuto materiálu na základě určitého systému přijatých hodnot, na základě určitého „vyznání“, určité vize tohoto a budoucího světa lidí. Nositel společenského poznání je vždy nositelem určité ideologie. Ať chce či nechce, je spojen se zájmy, cíli a úsilím určitých tříd a sociálních skupin.

Skutečnost, že v dělnických rodinách v Manchesteru umírá přes 57 % narozených dětí do pěti let svého věku, nebo fakt, že Birmingham vzrostl během 43 let ze 73 000 na 200 000 obyvatel, samy o sobě ještě nemají ideologickou povahu. Jsou-li však tyto fakty zařazeny do kontextu širších určujících souvislostí, stávají se jasnou, zřejmou, průkaznou a nevyvratitelnou skutečností společenského poznání.

Ukazují svoji souvislost se společenskými rozpory a konflikty, přesvědčují o potřebě radikálního řešení těchto rozporů atd. Zkrátka přijímají jasnou ideovou podobu.

Tak fakty nejsou interpretovány v přístupech „vůbec“, v přístupech abstraktního lidství, abstraktní humanity apod., ale v přístupech vycházejících z kontextu společenských střetnutí konkrétních třídních sil.

To předpokládá, že autor výzkumu disponuje vědeckou teorií, která mu umožňuje přistoupit ke sběru materiálu s jasnými cíli. Popis situace není cílem, ale prostředkem, jenž umožňuje hledat a poznávat zákonitosti a vývojové tendence.

Engels přechází od obecně filosofických

úvah k průzkumu konkrétních otázek a situace dělnické třídy Anglie. Realizuje tak jeden z nejdůležitějších rysů dialektického materialismu — myšlenku o jednotě teorie a praxe a požadavek spojení smyslového a racionálního, konkrétního a abstraktního, empirického a teoretického momentu vědeckého poznání v jejich dialektických vztazích.

Tato spojení považují marxisté za základní podmínku, předpoklad rozvoje každé společenské vědy. Je to podmínka, která musí být splněna, máme-li posoudit a ocenit komponenty, které určují kvalitu zkoumaného objektu, a poznat vztahy, na nichž je založen. Cesta od empirického poznání a shromáždění faktického materiálu musí vést k abstraktní analýze a zobecňování, jež by mělo pronikat dále do hloubky, do podstaty zkoumaného objektu.²⁷

To je cesta, po níž postupují klasikové při odhalení určujících závislostí sociální struktury kapitalistické společnosti.

Vedla ke vzniku takových prací, jakými jsou *Německá ideologie* (napsaná v letech 1845–46), *Komunistický manifest* (1847), *Marxova Kritika Gothažského programu* (1875), *Engelsův Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* (1884), *Leninův Vývoj kapitalismu v Rusku* (1899), *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu* (1916) atd. Především je to však cesta, která vedla k napsání *Marxova Kapitálu*.

Na rozdíl od dřívějších výzkumů se nejobecnějším metodologickým základem Engelsova přístupu stává dialektickomaterialistické chápání společnosti. Zatímco jini zastírají nutnost určitého metodologického teoretického základu, B. Engelse tato orientace vede k zaměřenosti na podstatné, určující, reálné společenské jevy a zákony. Proto nemůže „zabloudit“ ve spleti toho, co je náhodné a nepodstatné, co je fiktivně vydáváno za podstatné a určující.

To je problém, jehož aktuálnost neodnesl čas. Celá dlouhá desetiletí např. v sociologii „vládly“ názory, které zdůvodňovaly fikci, že určující je sympatie a antipatie mezi individui, hustota obyvatelstva, vliv geologických podmínek, ekologické procesy, psychický stav jednotlivce, cho-

²⁷ V rozporu s tímto postupem a požadavkem dialektické souvislosti a jednoty mezi konkrétně empirickým a abstraktně logickým, mezi empirickou a teoretickou rovinou vědeckého poznání je představa o jakési „konkrétní sociologii“, kterou se rozumí sociologie jako souhrn empirických sociologických výzkumů. Tato představa „konstruuje roztržku“ mezi empirickým a abstraktně logickým

a vede k degradaci empirického sociologického výzkumu na úroveň plochého empirismu. Takovéto odrhování konkrétního výzkumu společenské skutečnosti od specifické teorie příslušné vědecké disciplíny (kterou může být např. sociologie města, rodiny, volného času, vojenství apod.) by měla být odmítnuta nejen z hlediska vědeckého, ale i z hlediska potřeb společenské praxe.

vání člověka, síly působící v osobnosti člověka atd.

Dialektickomaterialistické pojetí společnosti a jejího vývoje umožňuje hledat a nacházet skutečnou a určující příčinu společenských procesů, jíž je společenské bytí. Toto pojetí vede B. Engelse k výzkumu, jenž je orientován nejen na poznání vnější stránky zkoumaných společenských jevů a procesů, ale především ke zkoumání jejich podstaty, k odhalení obecného a zvláštního v jejich působení, k poznání forem jejich projevů atd.

Tato cesta vede k rozvoji společenskovědní teorie, jež v sobě spojuje vědeckost a pravdivost poznání společenské skutečnosti. Po ní vykročili ve čtyřicátých letech devatenáctého století K. Marx a B. Engels, aby postupně formulovali a prověřovali své vědecké hypotézy a teorie, vyslovovali zdůvodněné prognózy dalšího společenského vývoje a hledali způsoby revolučních změn společnosti.

Ve své předmluvě k druhému německému vydání *Postavení dělnické třídy v Anglii* (z července 1892) autor připomíná, že všeobecně teoretická stanoviska této práce z roku 1844 se ve filosofickém, ekonomickém a politickém ohledu nemohou plně krýt s jeho stanoviskem dnešním. „V roce 1844,“ píše B. Engels, „... neexistoval moderní mezinárodní socialismus, který se od té doby — především a skoro výlučně zásluhou Marxovou — vyvinul ve vědu. Moje kniha představuje pouze jednu z embryonálních fází jeho vývoje.“²⁸

Engelsova skromnost nám však nemůže zabránit vidět, že už v této práci postavil společenskou teorii na nový základ. Překonal hegelovské názory a učinil „konec všem fantaziím a blouzněním pro et contra“.

V. Adoratskij správně upozorňuje na vlastní a samostatný Engelsův přínos. Bylo by historicky nesprávné zamlčovat, že souběžně s Marxem a před rokem 1844 nezávisle na něm vypracoval mnohé prvky historického a dialektického materialismu.²⁹

Teorie historického materialismu, i když v době napsání práce byla vlastně teprve ve stadiu vzniku,³⁰ umožnila Engelsovi provést adekvátní analýzu a vědeckou interpretaci shromážděných empirických poznatků.

Tak Engels zjistil a potvrdil základní závislosti mezi rozvojem výrobních prostředků a společenského řádu. Ukázal na zcela konkrétních faktech sociální důsledky prvních velkých vynálezů tohoto století.³¹

Důsledkem těchto vynálezů a komplexu s tím spojených změn, které nastaly ve výrobě v důsledku první průmyslové revoluce, byly radikální změny v celé tehdejší společnosti. Sociální struktura anglické společnosti se změnila tak radikálně, že tyto změny se staly jednou z určujících determinant historie.

Anglie byla klasickou zemí počátku tohoto sociálního převratu. Proto v dané době „jenom v Anglii lze proletariát studovat ve všech jeho poměrech a po všech stránkách.“³² Engels zcela konkrétně a dalo by se říci plasticky ukázal sociální důsledky, k nimž došlo na základě změn ve výrobním procesu, na případě zavedení tkalcovského stroje „Jenny“, jehož vynálezcem byl tkadlec James Hargreaves. Zavedení tohoto stroje je asi malou, ale typickou epizodou procesu „průmyslové revoluce“.

Tento ručně poháněný stroj měl místo jednoho vřetene, jaké známe u obyčejného kolovrátku, šestnáct až osmnáct vřeten, která mohl obsluhovat jeden dělník. „Jenny“ urychlila proces likvidace domácí tkalcovské výroby, v němž zmizeli tkalci — domácí výrobci a vytvořila se nová třída pouhých tkalců — lidí, kteří se stali proletáři (working men). Engels o tom říká: „... rodiny odložily zastaralý a překonaný kolovrat, a když neměly na to, aby si koupily „Jenny“, musily žít jen z toho, co utkal otec rodiny. Tím začíná přitkáni a předání děla práce, jež se později v průmyslu tak ohromně rozvinula.“³³

Případ jednoho nepříliš složitého stroje, jakým byla „Jenny“, naznačuje, jak daleko-

²⁸ Engels, B.: Citované dílo, s. 301.

²⁹ Adoratskij, V.: Předmluva k německému vydání Institutu Marx-Engels-Lenina, viz citované dílo B. Engelse, s. 14.

³⁰ Postací nám určité srovnání. Marxova a Engelsova *Svatá rodina* byla napsána v r. 1844 a na velkém společném díle *Německá ideologie* pracovali oba zakladatelé marxismu v letech 1845 až 1846.

³¹ Patří mezi ně především parní stroj — vynález Jamese Watta, který je používán k pohonu spřádacích strojů na zpracování bavlny. Parní stroj a stroje na zpracování bavlny stojí na počátku procesu, který má dnes známé označení: první průmyslová revoluce.

Nechceme se na tomto místě věnovat problematice dělnického myšlení, počátečního vztahu k „vítězství strojové práce nad prací rukou“. Zdá se, že tento vztah postihuje i báseň E. P. Meada z níž ocitujeme jen jednu sloku:

Je jeden král, ukrutný král,
ne jako bývá v pohádkách.
Pára se zove tento král,
kol něho bída, strach.

Viz Engels, B.: Citované dílo, s. 176.

³² Engels, B.: Citované dílo, s. 22.

³³ Engels, B.: Citované dílo, s. 25.

sáhlé důsledky musel pak způsobit dokonale skloubený systém strojové výroby.

První průmyslová revoluce, která v 18. století tak výrazně zasáhla Anglii, zapráhla vodní sílu, vytvořila bavlnářský a pletařský průmysl, uplatnila vynález parního stroje, ve srovnání s předchozím vývojem nepředstavitelně rozšířila a zdokonalila zpracování železné rudy, dobývání uhlí, vedla k rozvoji vodních cest, způsobila převrat v zemědělství atd. To vše udělalo z Anglie „průmyslovou dílnu světa“.

„Avšak nejdůležitějším plodem tohoto průmyslového převratu byl anglický proletariát.“³⁴ Proletariát se stal „... skutečnou, stálou třídou obyvatelstva, kdežto dříve byl často jen přechodnou etapou na cestě k buržoazii. Kdo se nyní narodil dělníkem, neměl jiné vyhlídky než zůstat po celý život proletářem. Proto tedy teprve teď byl proletariát s to postupovat samostatně.“³⁵

Iluze utopistických socialistů, reformátorské programy, usilující o vylepšení, upravení, uzpůsobení atd., musely vzít za své, protože, jak prokázaly Engelsem soustředěné fakty, tato společnost vháněla dělnickou třídu do poměrů, v nichž nemohla žít a vedla ke konzervaci panství buržoazie.

Pokud jde o buržoazii, dovedl ji Engels přilehavě charakterizovat: „Nesetkal jsem se nikdy s tak hluboce demoralizovanou, sobectvím tak nenapravitelně zkaženou, vnitřně rozleptanou a všeho pokroku neschopnou třídou, jako je anglická buržoazie.“³⁶ Proti ní stojí třída budoucnosti, proti ní stojí dělníci. Engels píše: „... working men (dělníci) — titul, na který jsou hrdí a který je obvyklým oslovením na charakteristických schůzích — tvoří proti všem majetným vlastní třídou s vlastními zájmy a zásadami, s vlastním způsobem nazírání, ... v nich spočívá síla národa a schopnost jeho dalšího vývoje.“³⁷

Engels dokázal, že této třídě není možno zdůvodnit její postavení, chudobu a utrpení tím, že je natlačíme do Prokrustova lože Malthusových názorů. Pro Malthuse byla nezaměstnanost a s ní spojená bída a nouze nezbytností, kterou má společnost trestat smrtí hladem. Buržoazní zákonodárství mu-

selo tomuto Prokrustovu loži občas zvětšit rozměry, např. pomocí chudinských zákonů.

„Dobrá, řekli, vy chudí máte právo žít, ale jen žít; právo množit se však nemáte, stejně jako nemáte právo žít lidsky.“³⁸ To je humanismus, který navrhla a schválila anglická buržoazie, když přistoupila na zřizování workhouses — lidem nazývaných bastilami chudinského zákona.

Engels se několikrát zabýval problematikou tzv. buržoazní humanity. Nikdy nezjednodušoval, nebylo ani proč. Buržoza může být dobrý manžel, otec, člen rodiny, který se v osobním styku jeví jako ušlechtilý a slušný člověk. „Šel jsem jednou s takovým měšťákem do vnitřního Manchesteru a mluvil jsem s ním o špatném a nezdравém způsobu stavby, o hrozném stavu dělnických čtvrtí a prohlásil jsem, že jsem nikdy neviděl tak špatně postavené město. Ten muž to všechno klidně vyslechl a na rohu, kde jsem se s ním rozházel, řekl: „And yet, there is great deal of money made here“ — „a přece se tu vydělávají ohromné peníze — sbohem, pane!“³⁹

Získané poznatky dávaly Engelsovi možnost charakterizovat hodnotový kód společnosti, kde peníze určují cenu člověka. Peníze, osobní vlastnictví a bohatství, které se mění v samoúčel, se staly hlavní hodnotou vládnoucí třídy.

Není důležité, jak je získáš. Je lhostejné, umírají-li přitom lidé hladem nebo ne.

„Všechny životní poměry se měří podle zisku, a co nenese peníze, to je hloupost. nepraktické, idealistické.“⁴⁰

„Peníze určují cenu člověka; tento člověk má cenu deseti tisíc liber, řekne Angličan (he is worth ten thousand pounds), tj. má jmění deseti tisíc liber. Kdo má peníze, je úctyhodný (respectable), patří k „lepší sortě lidí“ (the better sort of people), má „vliv“ (influential) a vše, co dělá, je v kruhu jeho přátel epochální.“⁴¹

Engels dokázal, že sociální válka těch, kteří stojí proti sobě, má velmi široké hranice. Zahrnuje všechny základní otázky života společenství lidí. Nemůže tomu být jinak, protože sociální systém, který vytvořila buržoazie pro sebe, je krajně nespravedlivý a zcela nepřátelský třídě, která je

³⁴ Engels, B.: Citované dílo, s. 34.

³⁵ Engels, B.: Citované dílo, s. 35.

³⁶ Engels, B.: Citované dílo, s. 251.

³⁷ Engels, B.: Citované dílo, s. 221.

³⁸ Engels, B.: Citované dílo, s. 260.

³⁹ Engels, B.: Citované dílo, s. 251—252.

⁴⁰ Engels, B.: Citované dílo, s. 252.

⁴¹ Engels, B.: Citované dílo, s. 252.

odsouzena prodávat se jako zboží na trhu práce. Proto je tato sociální válka „každým rokem prudší, vášnivější, nesmiřitelnější“.

Ve spleti vazeb soustředěných poznatků Engels krok za krokem odhaloval souvislosti mezi sociálním a ekonomickým postavením obyvatel Anglie a takovými životními podmínkami, jako jsou výživa, bydlení, fyzický věk, lékařská péče, rozsah pracovní doby, pracovní podmínky, a odkrýval určující vazby ve vztahu k systému hodnot, etickým normám, pojetí humanity atd.

Přesuny obyvatelstva do nově vznikajících výrobních odvětví ho vedly ke sledování vlastní struktury dělnické třídy, jednotlivých částí, vrstev třídy, k posuzování postavení, úlohy, které v této struktuře přijímají nové dělnické profese.

U Engelse se můžeme učit, co to je sociální analýza. *Engels nenechal bez povšimnutí žádnou ze souvislostí, které jsou spojeny se vznikem nových průmyslových odvětví, s růstem měst, vlivem přírodního prostředí, se změnami kterými prochází dělníková rodina, školství, hodnotový systém člověka atd.*⁴²

Na základě svého výzkumu mohl napsat obžalovací spis proti anglické buržoazii a odmítnout a vyvrátit teorie reformátorských utopií. Engelsovo hodnocení sociálních jevů není nikdy ohraničeno „racionálním chladem“. Je to hodnocení, z něhož se nikdy neztrácí „emotivní náboj“ hlubokých sympatií k dělnické třídě a o nic hlubší nenávisť k buržoazii. Tento „svět Engelsových emocí“ nejenže neodporuje, ale naopak dotvrzuje objektivnost poznání. Konečně, může vůbec existovat nějaké skutečně vědecké hledání pravdy bez lidských emocí?

Ve společenských vědách každé dílčí tak či onak vyplývá z celkového, souvisí s komplexní skutečností a je tedy součástí životního názoru.

Má-li vědeckovýzkumný pracovník přispět k teoretické inovaci, musí být schoopen nejen pochopit a promyslet, ale i pro-

cítit, protože nic se nezrodí výlučně z hlavy či srdce. Jen technokratický výklad společnosti, nazírající příčiny sociálních změn optikou energetismu, „vystačí“ v řešení společenských protikladů se svou fyzikálně technickou aparaturou. Snad právě proto má tvořivá laboratoř vědce tolik společného s tvořivou laboratoří umělce. Promyšlení a procítění poskytuje vědecké poznatky jak formálně logickým poučením, tak hlubokým estetickým zážitkem.

Při této příležitosti je snad možno připomenout chvíle, kdy v okouzlení stylistickým půvabem a silou logiky myšlenek Marxových prací jsme si vypisovali celé odstavce právě pro jejich schopnost sjednotit racionální a emocionální zážitek.

I Engelsův rozbor *Postavení dělnické třídy v Anglii* přesvědčuje, že skutečná věda jde cestou, na níž intelektuální racionalita a emotivní napětí nacházejí nutné spojení, aby ve své asociaci rozvinuly vědeckou fantazii do nových inovací. Jen touto cestou je možno dovést tvořivý proces vzniku nových teoretických inovací do oblastí nevychozených cestiček a metod poznání společenské skutečnosti.

Nemají pravdu ti, kteří se domnívají, že vystačí s tím, že budou vědět, rozumět a znát. Filistrovství tohoto druhu je stejně krátkozraké a nebezpečné jako sektářství slepých vášní. Nic velkého se nikdy nezrodilo bez spojení vědění a citění.

Engelsova práce je spojením intelektuální racionality i citu a vášně, s níž autor vstupuje do zápasu za pravdu. Engels se mozem i srdcem stává ideologem dělnické třídy.

* * *

V empirickém zkoumání postavení dělnické třídy Anglie potvrdil Engels hypotézy vyslovené Marxem a přispěl k dalšímu formování teorie historického materialismu. Potřeba teoretického zpracování otázky kvalitativní změny místa dělnické třídy v sociální struktuře byla úkolem velice složitým. Engels si byl vědom toho,

⁴² Zdá se, že požadavek komplexních přístupů, komplexní analýzy hospodářských, demografických, zdravotních, biologických, přírodních a jiných podmínek zůstává ve vztahu k poslání společenskovo vědní fronty stále aktuální, stejně jako potřeba empirických výzkumů analyzujících nové společenské jevy. Např. E. A. Ambarcumov ve stati *Společenské poslání vědeckotechnické revoluce* (viz *Společenské vědy v SSSR, 1972, č. 2*) upozorňuje, že sovětské plány vycházejí z komplexní analýzy hospodářských, demografických a urbanistických změn, k nimž dochází ve školství, zdravotnictví atd.

Sovětské plány se tedy v plném slova smyslu vyvíjejí jako plány sociální.

Při jiné příležitosti, na vědecké konferenci Institutu marxismu-leninismu Akademie společenských věd SSSR, v projevu na téma *Strana tvůrčího marxismu*, říká M. A. Suslov: „Potřebujeme důkladné výzkumy, analyzující a zevšeobecňující nové jevy v jejich dynamice, objasňující podstatu a tendence probíhajících procesů, výzkumy, které je stranicky a třídně hodnotí a obsahují zdůvodněné praktické návrhy a doporučení pro hospodářskou politiku.“

že k závěrům své práce se bude ještě mnohokrát vracet. Nejpodstatnější však bylo prokázáno a řečeno jednoznačně: „... trvám na tom: boj chudých proti bohatým, který se již teď svádí ojediněle a nepřímě, bude se vést v Anglii také všeobecně, vcelku a přímo. Na smírné řešení je pozdě. Třídy se rozlišují stále ostřeji, duch odporu proniká dělníky stále více, roztrpčení vzrůstá, jednotlivé guerillové šarvátky se soutřeďují k významnějším bojům a demonstracím a brzy postačí malý popud, aby uvedl lavinu do pohybu. Pak zazní celou zemí válečný pokřik: „Válka palácům, mír chýším!“⁴³

Revoluce musí přijít! Tak zní jeho mento. Neprovozejí je slzy filantropa, ale zatáté pěsti revolucionáře. Nezafaly se nadarmo.

V nekrologu o Engelsovi Lenin napsal:

„I před Engelsem líčili velmi mnozí strádání proletariátu a poukazovali na to, že je mu nutno pomoci. Engels první prohlásil, že proletariát *není jen* strádající třídou, ale že právě hanebné hospodářské postavení, v kterém žije, jej nezadržitelně pobádá vpřed a nutí bojovat za své konečné osvobození. A bojující proletariát si *pomůže sám*. Politické hnutí dělnické třídy přivede dělnictvo nevyhnutelně k poznání, že jediným východiskem pro ně je socialismus. Na druhé straně bude socialismus silou teprve tehdy, až se stane cílem *politického* boje dělnické třídy.“⁴⁴

Lenin, podobně jako Marx, přisuzoval této nejrozsáhlejší práci mladého Engelse mimořádnou hodnotu. Lenin už v roce 1894 v práci *Kdo jsou přátelé lidu a jak bojují proti sociálním demokratům* velice přesně charakterizoval, na čem je založena nová kvalita výzkumů, které prováděli Marx i Engels. *Marxova idea dialektického materialismu povýšila sociologii na vědu. Její uplatnění při výzkumu společnosti je základním předpokladem k tomu, aby mohla být adekvátně postižena sociální skutečnost nejen ve smyslu popisu a registrace faktů, ale ve smyslu poznání vývojových zákonitostí společnosti.* K tomu musí být výzkum vybaven teoretickými předpoklady, které představuje historický materialismus. Pro ty, kteří dnes a zítra budou diskutovat o metodách výzkumu

společnosti a společenského života, pro ty, kteří se chtějí učit a poučit na pracích klasiků marxismu-leninismu, má tato skutečnost význam meritorní.

Pro poznání jejich vědecké dílny je třeba znát i takovou práci, jakou je Engelsova kniha *Postavení dělnické třídy v Anglii*.*)

Резюме

Рыхтаржик К.. Работа Энгельса «Положение рабочего класса в Англии» — новый этап общественных исследований

Собирание эмпирического материала можно обеспечить разными способами. [1] Исползованием и собираннем материалов, полученных другими общественными науками. [2] Исползованием материалов, полученных в процессе практического-организационной работы государственными хозяйственно-партийными органами. [3] Собираннем материалов на основе изучения самой реальности общественной действительности соответствующей наукой, по специфике ее предмета (Ошавков).

Способность узнавать, анализировать, предвидеть и адекватно решать нарастающие общественные конфликты, возможность реагировать на отдельные трудности, чтобы они не стали плохо излечимой болезнью, можно в большой мере обеспечить именно непосредственным и конкретным исследованием общественной проблематики.

Не случайно классики марксизма-ленинизма интересовались этой формой познания общественной действительности и использовали ее. Исключительным примером здесь может служить социологическое произведение Энгельса «Положение рабочего класса в Англии».

Постоящая статья обращает внимание на работу Энгельса с двух аспектов. Она занимается, так сказать, технической стороной дела, уделяет внимание способу, каким добывался эмпирический материал, с которым Энгельс работает.

Она указывает, какую роль принимают методологические подходы Энгельса в интерпретации и обработке собранного материала.

Одним из основных источников анализа была реинтерпретация доступных статистических материалов. Они стали серьезным источником, хотя менцальское общество собирало эти документы для других целей, чем для которых были использованы Энгельсом.

Конкретной формой официальных статистик являлись «отчеты полицейских судов». О бытовых условиях рабочих высказывали записи «инспекторов рабочих домов».

Невозместимым источником сведений было «прямое наблюдение» Энгельса, собственное пребывание среди трудящихся, связь с рабочими, познание, как живут люди в некоторых районах Лондона и в других местах. Кроме прямого наблюдения чаще всего использован-

⁴³ Engels, B.: Citované dílo, s. 270.

⁴⁴ Lenin, V. I.: *Spisy*, sv. 2. Praha 1952, s. 16—17.

* Tato stať je značně rozšířenou a upravenou verzí článku, který vyšel v časopise *Historie a vojenství* č. 4-5/1972 (vydává Vojenský historický ústav, Praha)

ной техникой полевого сбора информации исследований Энгельса был разговор. Своей устремленностью, систематичностью, плановой, деловой упорядоченностью в отношении к отдельным анализированным проблемам разговор был способом, посредством которого Энгельс узнавал новые факты, проверял и уточнял старые, известные уже факты и конкретизировал сведения, полученные при помощи данных из статистик.

Работа Энгельса представляет новый методологический подход к изучаемой проблематике, новый подход к интерпретации полученного материала. В отличие от своих предшественников Энгельс не стремился к тому, чтобы приобрести только описание данного положения. Он не ставит себе целью только сбор интересного, или же значительно привлекательного материала. Материал, собранный Энгельсом, упорядочен по определенным критериям. Они являются решающими для его отбора и особенно для интерпретации, а именно как в отношении к частичным, отдельным вопросам, так в отношении к целому, у которой есть свои правила эволюции и тенденции, существенные, определяющие, но также менее существенные, однако всегда так или иначе соотносящиеся зависимости.

Энгельс создает схему своего исследования с целью найти зависимости между описанными фактами, узнать закономерности, найти теоретические решения данных исторических проблем.

С самого начала вся работа Энгельса сознательно направлена на решение проблематики, не только теоретической, но и практически-политической важности.

Теория исторического материализма, хотя она во время написания работы на самом деле была только в стадии возникновения, предоставила Энгельсу возможность сделать анализ и научную интерпретацию собранных эмпирических сведений. Таким образом Энгельс нашел и подтвердил основное правило зависимости между развитием средств производства и общественных строем. Он на вполне конкретных фактах показал социальные последствия первых больших открытий этого столетия.

В переплетении связей сосредоточенных сведений шаг за шагом открывает Энгельс связи между социальным и экономическим положением жителей и такими жизненными условиями, какими есть питание, жилье, физический возраст, медицинское обслуживание, продолжительность рабочего времени, условия работы, открывает определяющие связи в отношении к системе ценностей, этических норм, понимания гуманности и т. д.

При помощи эмпирического исследования рабочего класса Англии он подтвердил гипотезы, высказанные Марксом, и внес вклад в дальнейшее формирование теории исторического материализма.

Для тех, которые сегодня и завтра будут дискутировать о методах исследований общества и общественной жизни, для тех, которые хотят учиться и поучиться из работ классиков марксизма-ленинизма, эта работа Энгельса имеет существенное значение.

Summary

Rychtařík K.: Engels' Work "Position of the Working Class in England" — a New Stage of the Social Research

The collection of empirical material can be ensured in various ways: 1. By utilizing and collecting materials which have been obtained by other social sciences. 2. By making use of materials gained in the process of practical organizational and managing activity by state economic, party and other organs. 3. By collecting, on the basis of investigating the reality itself of social reality by the respective science according to its own specific subject matter (Ošavkov).

The ability of recognizing, analysing, predicting and adequately solving the growing social conflicts, as well as the possibility to react in time on partial difficulties lest these should become a hardly curable disease can, to a considerable degree, be ensured by the direct and concrete research of social problems.

It is not by accident that the classics of Marxism-Leninism were interested in this form of recognizing social reality and took advantage of it. A unique example of this is Engels' sociological work "Position of the Working Class in England".

The present paper views Engels' work from two aspects. It is devoted, so to speak, to the technical side of the matter; it considers the ways in which the empirical material elaborated by Engels was acquired; it indicates the role played by Engels' methodological approaches in interpreting and processing the material collected.

One of the fundamental sources of analysis was the reinterpretation of available materials. These became an important source in spite of the fact that the bourgeois society collected these documents for other purposes than were those used by Engels.

"Police Court Reports" represented a concretization of official statistics. Records of "corvée inspectorates" gave evidence about the workers' living conditions.

An irreplaceable source of knowledge was Engels' direct observation, his personal stay among the workers, his contact with workers, his knowledge of how people live in some quarters of London and elsewhere. Besides this participant observation, the technique of field collection of information most frequently applied in Engels' research was the interview. In its goal-directed character, systematism, planned, objective arrangement in relation to the separate problems subjected to analysis, the interview was the method by which Engels found out new facts, verified old, known facts, defined them with more precision and concretized the findings obtained with the help of statistical data.

Engels' work represents a new methodological approach to the problems under study, a new approach to the interpretation of the material acquired. In contrast to his predecessors, Engels does not attempt to produce

an accurate description of the given state of affairs. He does not merely seek to collect interesting or rather attractive materials. The materials collected by Engels were arranged according to certain criteria which are decisive for his selection and especially for his interpretation both in relation to partial issues and in relation to the whole having its developmental rules and tendencies as well as substantial, determining, and sometimes less substantial dependences which, however, always correlate in one way or another.

Engels conceives his research with the aim to find dependences among the realities described, to discover laws, to find theoretical solutions of the given historical problems.

From the very beginning the whole of Engels' work is consciously aimed at solving problems of a not only theoretical but also practical-political relevancy.

The theory of historical materialism, though it was only in its initial stage at the time when the study was written, enabled Engels to make an adequate analysis and a scientific interpretation of the collected empirical findings. Engels thus found and proved the basic interdependence between the development of

production means and that of the social order. He used quite concrete facts to show the social consequences of the first great inventions of our century.

In the labyrinth of interconnections among concentrated findings Engels reveals, step by step, the relations between the social and economic position of the population and such living conditions as are nourishment, habitation, physical age, medical care, length of the working time and working conditions, and discovers the determining dependences in relation to the system of values, ethical norms, the conception of humanity, etc.

By his empirical research into the position of England's working class, he confirmed the hypotheses stated by Marx and contributed to the further formation of the theory of historical materialism.

For all those who will discuss the methods of research into society and social life both at our time and in the future, for all those who want to learn and get enlightened on the works of the classics of Marxism-Leninism, this work of Engels is of a meritorious significance.